

tutuk 50.000 emberből álló sereggel jött ellentünk és mi küzdöttünk. Kültegin, a gyalogságot rohamra vezette s így elfogta Om-tutukot, csatlósaival együtt s fegyverestül vitte a khagán elé. Azt a sereget ott megsemmisítettük. . . Mikor 21 éves volt, Csacsza-Iciangkün kínai hadvezér ellen harcoltunk. Először Tadik-csur szürkéjén támadott. Ezt a lovat megölték ott. A második rohamot Izbara jamptár szürke ménjén vezette. Ezt a lovat megölték ott. Harmadszor Jeginszilig bég bara lován, Kedimligen túlre támadott. Ezt a lovat is megölték ott. Vértjétség gyémánthold jelvényét több mint száz nyíl találta. . . Erre a rohamra emlékeztek vissza, ó türk nemesek. Azt a sereget ott megsemmisítettük. . . Ha Kültegin nem lett volna, mindnyájatoknak végetek lett volna. De most Kültegin halott. Gyászolom őt, szeimeim, bár látok, mintha megvakultak volna, agyam gondolkodni is képtelen. Gyászolok, de ő emberfia, mi csak arra születünk, hogy meghaljunk, ha egyszer Isten megszabta az időt. . .“

A Belső-Ázsiában létező föliratok mind ugyanazon jelekkel vannak írva. Ezt az írást ujjur írásnak nevezték el. Érdekessége az volt a mi magyar szempontunkból, hogy ezek a jelek majdnem azonosok voltak a fennmaradt ősmagyar (hun-székely) írással. A magyar történészek úgy gondolták, hogy a magyarság ezt az írást valamely ujjur törzstől tanulta el, amely valamiképpen a magyarság közé keveredett. A „*Déli turánok*“-ról szóló kötetünkben szóról-szóra leközöltük Galantai Glock Tivadarnak, a világhírű írásszakértőnek cikkét, amelyben megállapítja, hogy a magyarságnál fennmaradt ősirás a régibb forma s az ujjur ennek már szabályszerű módosulása. Ugyanazon cikkben azt is kimutatja tudós tábornokunk, hogy a magyar ősirás majdnem tökéletesen azonos az egyiptomiak által használt szótagírással. Ehhez

csak annyit tehetünk, hogy a még meg nem fejtett hitita szövegek legujabban kiásott darabjai, amint erről pár héttel ezelőtt az angol újságokból értesültünk, ugyanezen jelekkel vannak írva. Ez utóbbi tényről még nem volt módomban teljes bizonyosságot szerezni, de leszegezem itt, emlékeztetül.

4. Az ujjur törökség történeti vázlata és kulturája.

Ha az én kedves turáni olvasóim figyelemmel kísérték szerény írásaimat, mindenesetre rájöhetnek már arra, hogy az a világtörténelem, amelyet mi tanulunk, nem a világnak, hanem jóformálag a Földközi-tenger vidékének a története. Rájöhetnek, hogy az a történelem nem az emberiségnek, hanem csak az emberiség egy fajtájának a története. Rájöhetnek, hogy az egész a levegőben lóg s nélkülöz minden igazi alapot arra, hogy miképpen jutott odáig az ember, amikor emberé lett s miképpen történhetett meg az, hogy majdnem teljesen kész kultur emberként jelenik meg előttünk. Az is különös lehetett, hogy a világ szinpadán megjelennek egyszerre olyan hatalmas népek, akiknek lábnyomán megrendült a nyugati világ s akik minden reájuk fogott barbárság és vadságuk dacára igen sok dologban tanító-mesterei lettek a művelt nyugatnak. Legfőlegbb amennyit jegyeztek meg könyveink, hogy ezek a turáni népek kiváló hadvezetők és nagyszerű államalkotóképességük voltak. S ha a magyar könyvek bizonyos fokig tán szelidítették is a reájuk kent jellemzéseket, mégis úgy maradt a lelkünkben, hogy ők bizony valójában történelem nélküli csorda voltak, amelyek, mint az árvíz, csaptak végig Európán.

Az ujjurok története a turáni törökségnek s így a

turánságnak egyik legérdekesebb része, amelyről pár évtizeddel ezelőtt fogalmunk sem volt. Majdnem ikerfestvére az ujugrok történetének felfedezése a szumér történelemmel. Erről is alig tudtak valamit, az ékiratok megfejtése előtt. Az ujugrok történetét is csak a föliratok megtalálása és megfejtése után ösmertük meg. Attól fogva aztán az ujugur történet lapjai az emberi egyetemes művelődéstörténetnek legfontosabb lapjai lettek. Még itt sincs minden földerítve s nagyon sokat várhatunk a megtalált emlékek elolvasásától és megfejtésétől.

Az ujugurság legrégebb történetét homály fedi. Valószínű, hogy eredetileg valamelyik türk törzsnek vagy dinasztianak volt a neve, amely aztán később nemzetnévvé alakult. Mindenesetre az oguz-törökséghez tartoztak s birodalmuk, mint rendszeren a török népeknél, törzsszövetségén alapult. A történelem látókörébe a mai Észak-Mongolia vidékén lévő Szelenga völgyében kerülnek. Itteni nevük tokuz-oguz (kilenc törzs) volt s a törkök főnhatósága alá tartoztak. A források szerint lassán megerősödtek s több alkalommal megkísérelték szabadságuk kivívását, ami 754-ben sikerült is. Legyőzik és megdöntik a törkök uralmát.

Az összes türk népek közül talán az ujugur az, amelyik Khinával majdnem állandólag jóbaráti viszonyban, sőt szövetségben él. Éppen ezért talán róluk kapjuk a khinai forrásokban a legbővebb följegyzéseket. Az eddig átkutatott khinai adatok nemcsak azt mondják el, hogy miképpen lett hatalmassá ez a nép, hanem megemlékeznek magas kulturájukról, irodalmukról, felsorolva az ujugur nyelven megjelent irodalom termékeit. Még khinai nyelvre fordított ujugur irodalmi maradványok is vannak.

Önálló életüket Bojla khagán alatt kezdik. Mindjárt az első khinai följegyzés azt beszéli el, hogy 762-63-ban, mikor a császár ellen a szeicsai törzsek föllázadtak, az ujugrok fejedelme hatalmas sereggel siet Khina segítségére s messze benn a Khinai birodalom belsejében, a Hoanghó folyótól délre, Bügtü khánjuk leveri a lázadókat. Ez a hadjárat művelődéstörténeti és vallási szempontból is különös figyelmet érdemel. A khagán ugyanis négy manicheus papot vitt magával, akik úgy látszik, hogy az ujugrok között elterjesztették a manicheizmust.

Ugy a hunoknak, mint az utánuk következő törköknek az Orkhon vidéke alkotta birodalmuk központját. Az idevezető utvonalat az elmúlt századok alatt a khinaiak pompásan kiismerték s hadműveleteikhez berendezték. A pusztákon a kutak egész sora állott s megerősített őrállomásaik is voltak egészen a mai Urga vidékéig. Talán ez lehetett az oka annak, hogy az ujugrok birodalmuk központját már a 760-as évek körül a Tarim medence nyugati oldalára helyezték. Valószínű, hogy az ujugurságnak idevaló átszivárgása már a VI. században megkezdődött s így, mikor a khagánok székhelyüket Idikut-Sehri-be, a mai Kocso vidékére tették át, itt majdnem tisztán ujugrok éltek. A mai tudományos világ előtt ez a vidék, mint Turfán és vidéke ősmertes. Ezen a vidéken fejlődik ki az a kultúra, amelyre csodálkozó szemmel tekint a mai kultúrtörténet, mert ez virágkorában tulszárnyalta Khina és Indó-Tibet kulturáját s tanítómestere lett az araboknak. Európa ekkori kulturállapotai olyanok voltak, hogy leghátul cammogott a kulturemberi csoportok között. Amikor azt keresték, hogy hogyan fejlődhetett ki itt ilyen magas

kultúra, legtöbben arra a megállapításra jutottak, hogy a kulturnépek lakta vidékeknek majdnem a központján lakó ujugrok az addig meglévő összes emberi kultúrákat egyesítették, továbbfejlesztették s ebből csinálták meg sajátos kulturájukat.

A IX. és X. században hosszú harcokat vívnak az ujugrok s megalapítják birodalmukat. Ez nem volt olyan nagy, mint a hunoké, mint a türköké, de kiterjedt az egész Tarim-medencére. Azokat a néptöredékeket, amelyeket itten találtak, a X. században már teljesen magukba olvasztották, úgyhogy ekkor már joggal mondhatják, hogy az egész Tarim-medence, Turkesztán, vagyis Törökföld (a mai keleti Turkesztán).

Nagyhatalmi állásukat először 843-ban éri károsodás. Az akkor már mai lakóhelyeiken élő nagyon harcias kirgizek megtámadják őket s elveszik birodalmuk északnyugati részét. Ezzel az ujugrok birodalma a Tarim medencére korlátozódott. De azért nem szűnt meg az ujugur birodalom, hanem tovább élt s tekintélye is megmaradt. Kulturája pedig biztosította vezérítő szerepét. Csak Dsingisz khán hóditása semmisíti meg az ujugur birodalmat, amely majdnem legelszűnik esik 1209-ben a mongolok hatalmába. Ekkor is csak államiságuk szűnik meg. A nép és kulturája megmaradt s vezéreleme lett a mongolságnak, melyet nagyjában a maga színvonaláig emelt. Khina, Tibet, India, az arabok és Európa, nagyon sok dologban tanító atyamesterének kell, hogy vallja a dicsőséges ujugur kultúrát, melynek részleteiről alább még szólni fogunk.

Önkénytelenül fölmerülhet az a kérdés, hogy miképpen semmisülhetett meg ez az egész kulturavilág. A feleletet reá a történelem adja meg. A legtöbb új vallás-

rombolólag hatott arra a kultúrára, amely fölött szétterjeszkedett. Talán leginkább áll ez a mohamedánizmusra, amely a maga puritánságában megtiltotta embernek és állatnak utánzását, rajzolását s legfennebb mértani figurákat, vagy növénydiszket engedett meg. Az iszlám a X. században már Kasgarba jut s az ujugur művészetnek halálos dőfést ad. A művészet pusztulásával együtt járt az anyagi romlás is. Már ismételtlen említettük, hogy a távol Khina és nyugat között egy hatalmas kereskedelmi karavánut vezetett, amelynek forgalma a közbeeső országok népének magasfoku anyagi jóllétet biztosított. Éppen ebben az időben kezdettek megsemmisülni ezek a „selyemutak“, mert a forgalom Khina és Persia között ezután a tengeri útra terelődött. Harmadik tényező az elnéptelenedés és szétszóródás. Azoknak a virágzó oázisoknak, amelyek még a mai Taklamakán sivatagot is elborították, az élelföltételét a mesterséges öntözésre szolgáló csatornarendszer adta meg. Ennek karbantartására sok és erős férfikéz munkája volt szükséges. Már pedig Dsingisz khán hatalmas hadseregeinek kiállításához s annak pótlásához elsősorban az ujugur és a türk népeket használta föl. Az ujugrok legkiválóbb tudósai, művészei, iparművészei és iparosai a mongol udvarhoz kerültek, az ujugur nép nagy tömegei pedig Dsingisz hadaiba. Az otthonmaradt, főleg asszony és gyerek nép, nem volt képes a csatornák fenntartására s lassankint a hegyek lábához húzódtak, ahol több volt a víz s ahol az általuk nyújthatott kevesebb munkával is meg tudták teremteni a megélhetésükhez szükségeseket. Az elhagyott csatornákat aztán betöltötte a homok s ez alá kerültek a városok is, amelyeket csak legújában kezdettek kiásni. Ez a száraz homok

az általa eltemetett dolgokat éppen olyan jól konzerválta, mint Egyiptomban, vagy Mezopotámiában. Sőt, még ezeknél is kedvezőbben, mert itt még az áradások sem nedvesítették át a talajt. Majdnem másfélezer éves eltemetés után a kiásott romokban éppen megmaradt nemcsak a fa, hanem még a papiros is.

És erről a csodálatos kulturvilágról alig volt valami tudomásunk. Az a pár megjegyzés, amit az európai források fenntartottak, bár semmitmondók voltak, mégis alig akadtak hitelre. Arról, hogy itt ilyen magas kultúra lett volna, még kevésbé; pedig tudtunk ennek a kulturának elemeiről, a nép szokásairól, vallásáról. Nagyszerű iparáról és találmányairól egyáltalában nem tudtunk. Az araboknál már valamivel több feljegyzést lelünk. Itt azonban azt a sajátságos dolgot találjuk, hogy az arabok eltanulva az ujjur ipar és technika mesterfogásait, azt kisajátították s azután, mint a magukét adták tovább s terjesztették el Európában is. A Tarim vidéke végig élte és szenvedte a mongol hódításokat, az izlám pusztító hadjáratait s az azután következő zavaros századokat. Lassankint lefoszlott népéről az ősi kultúra s ők is visszaestek arra a kulturállapotra, melyre a mohamedánság emelte vagy súlyesztette hívőt.

A sok viszontagságot megért földterület, végre a XVIII. században Khina kezére jutott, ami bár több nyugalmat teremtett, a multat föl nem elevenithette. A XIX. század utolsó harmadában, amikor a viszonyok lehetővé tették, hogy európai kutatók is behatolhassanak a hatalmas Khina területére, kapjuk az első hírt arról, hogy Turfán vidékén egy hatalmas régi romváros terül el. 1878-ban Régel fedezi fel ezt. Utána Sven Hedin utazása nemcsak megerősíti hanem újabb adatokat szol-

gáltat arra, hogy itt több eltemetett városnak fektűsznek a romjai. Az ekkorra már kultur vezetőszererepre jutott Európa figyelme reáterelődik erre a vidékre. Az általános érdeklődést azonban egy Bower nevű angol hadnagy tereli Turfán vidékére. Ez a hadnagy Kucsában egy török paraszttól egy régi hindu kéziratot vásárolt, melyről a tudósok megállapították, hogy az a Kr. u. IV. századból van s így a legrégebb az addig ősmert hindu kéziratok között.

Alig ment híre ennek, úgy az angol, mint az orosz kormány utasította Kaszgarban lévő konzulait, hogy igyekezzenek a dolognak utána járni s ha volnának még ilyen kéziratok, vagy régiségek, azokat szerezzék meg. Az utasítás eredménye az volt, hogy Szentpétervárra és Kalkuttába még néhány régi kézirat került. Ezek egy része a gyerekek játékaul szolgált, másrésze az üvegtáblát helyettesítő ablakpapiros volt s amint megtudták, igen sok elpusztult, mert a bennlakók ezzei a régi papirossal fojtották le fegyverükben a töltést. Hogy a századok folytán mennyi mehetett tönkre, azt nehéz volna megállapítani. Most már az egész művelt világ figyelme ide irányult. 1892-ben a franciák megszereznek egy kéziratot, mely a Kr. u. II. századból való volt. Ez a párisi muzeumba került. A tudósok körében egyre nagyobb lett az érdeklődés. Azok, akik a turáni fajtól minden ősi kulturát, sőt ennek a képességét is ab ovo megtagadták; most is felemelték szavukat, de a komoly szakemberek megállapításaival szemben kénytelenek voltak meghátrálni.

Felmerült annak a szükségessége, hogy rendszeres kutatás alá vegyék ezt a vidéket. Előbb a finnek, majd az oroszok, utánuk pedig az angol szolgálatban

álló magyar Stein Aurél vezettek kutató expedíciót erre a vidékre. Ásatásaik igen érdekes s a legkülönbözőbb emlékeket tártak föl. Eredményükön a németek is felbuzdultak s 1902-től kezdve négy expedíciót küldöttek. Az oroszlátrész Le Coq nevéhez fűződik. Hozott anyaga után Thomson Vilmos, az ujjur irás megfejtője, az ujjur főváros kiásására a következőket mondja: „Idikut-Serri hasonlít Pompejihez, azzal a különbséggel, hogy itt nem az elemek, hanem az emberi kezek romboltak.“ Ez a mondás igazán fején találta a szöveget. A kiásott maradványok majdnem mindegyikén megállapítható a szándékos rombolás. A szobrok fejét leütötték s mindenféle edényeket összetörtek. Találtak olyan helyiségeket, ahol tömegesen voltak csontvázak egymás hegyénhátán. Látszott rajtuk, hogy agyonverték őket s így maradtak ott, abban a helyzetben, ahogy egymásra hullottak. A ruhafoszalványokon még a vérfoltok is megmaradtak. Ügylátszik egész városokat irtottak ki, aki pedig elmenekülhetett, az többet nem tért vissza. A mohamedán fanatizmus remekelt. A kihalt várost azután eltemette a lősz és a homok. A tudományra nézve ez az eltemetés volt a szerencse, mert az így eltemetett dolgok megmenekültek a későbbi pusztulástól is. A fővárosnak falai majdnem épen állottak, hosszúságuk 10 kilométernyi, magasságuk pedig 20 méteren felüli. Mindjárt az első jelentéseknél, mint pártatlan sajátságot jegyezték meg, hogy majdnem egymás mellett találtak keresztény, buddhista és manicheus templomokat és kolostorokat. Nagy számban akadtak sziklatemplomokra is, amelyeknek szája beomlott s így jótékonyan elzárta a külvilágtól.

Mindezekben a romokban és sziklatemplomokban

gyönyörű kivitelű s friss, élénk színű falfestmények egész tömegét találták. Ezenkívül rengeteg sok kéziratot s hatalmas könyvtárak maradványait. A berlini muzeumba egyszerre 233 tele láda anyagot küldött Le Coq. Aki megnézi ezt a muzeumot, csodálkozva látja, hogy egész falfestmények vannak ott, teljes épségben. Ezeket a freskókat kisebb darabokban egy különleges eljárással preparálták és szedték le a falakról, Berlinben pedig újra összeállították. Így maradtak meg az ujjur kor műremekei, amelyeknek ma a tudósok, művészek és műértők csodájára járnak. Az összes festmények erősen hajlanak a realizmus felé. A legújabb megállapítások szerint megbecsülhetetlenek az általuk festett portrék. Eladdig a festészetben az ábrázolt ember és eredetije között vajmi kevés volt a hasonlatosság. A más kultúrák hatása alatt fejlődött festészet és rajzolás, megrajzolt egy emberalakot s aláírta az illető nevét. Így például egész csomó persa király arcképe maradt reánk, amelyek annyira hasonlítanak egymáshoz s az emberi arcot jellemző karakterisztikus vonásoknak annyira hűjával vannak, hogy lehetetlen eltagadni azt, hogy bizonyos séma szerint készültek s az alájuk irt neveket bátran el is lehetne cserélni. És így volt ez általában a kínai, japán és indiai művészetben. Az ujjur művészek az elsők, akik rajzolásban nemcsak a faji, de az egyéni vonásokat is felösmerték s biztos kézzel megörökítették. Ők a világ legelső igazi portretistái. De a fej mellett a ruházat, a környezet és a tájék is a leg gondosabb kidolgozásban részesült.

Stein Aurél 1906-1908-ban eszközölt expedíciója alkalmával végigjárta a Tarim medence és a Taklamakan területét s a romvárosok egész sorozatára akadt,

álló magyar Stein Aurél vezettek kutató expedíciót erre a vidékre. Ásatásaik igen érdekes s a legkülönfélébb emlékeket tártak föl. Eredményükön a németek is felbuzdultak s 1902-től kezdve négy expedíciót küldöttek. Az orosz-lánrész Le Coq nevéhez fűződik. Hozott anyaga után Thomson Vilmos, az ujjur írás megfejtője, az ujjur főváros kiásására a következőket mondja: „Idikult-Serri hasonlít Pompejihez, azzal a különbséggel, hogy itt nem az elemek, hanem az emberi kezek romboltak.“ Ez a mondás igazán fején találta a szöveget. A kiásott maradványok majdnem mindegyikén megállapítható a szándékos rombolás. A szobrok fejait leütötték s mindenféle edényeket összetörték. Találtak olyan helyiségeket, ahol tömegesen voltak csontvázak egymás hegyénhátán. Látszott rajtuk, hogy agyonverték őket s úgy maradtak ott, abban a helyzetben, ahogy egymásra hullottak. A ruhafoszványokon még a vérfoltok is megmaradtak. Úgy látszik egész városokat irtottak ki, aki pedig elmenekülhetett, az többet nem tért vissza. A mohamedán fanatizmus remekelt. A kihalt várost aztán eltemette a lősz és a homok. A tudományra nézve ez az eltemetés volt a szerencse, mert az így eltemetett dolgok megmenekültek a későbbi pusztulástól is. A fővárosnak falai majdnem épen állottak, hosszúságuk 10 kilométernyi, magasságuk pedig 20 méteren felüli. Mindjárt az első jelentéseknél, mint páratlan sajátsgot jegyezték meg, hogy majdnem egymás mellett találtak keresztény, buddhista és manicheus templomokat és kolostorokat. Nagy számban akadtak sziklatemplomokra is, amelyeknek szája beontott s így jótékonyan elzárta a külvilágtól.

Mindezekben a romokban és sziklatemplomokban

gyönyörű kivitelű s friss, élénk színű falfestmények egész tömegét találták. Ezenkívül rengeteg sok kéziratot s hatalmas könyvtárak maradványait. A berlini muzeumba egyszerre 233 tele láda anyagot küldött Le Coq. Aki megnézi ezt a muzeumot, csodálkozva látja, hogy egész falfestmények vannak ott, teljes épségben. Ezeket a freskókat kisebb darabokban egy különleges eljárással preparálták és szedték le a falakról, Berlinben pedig újra összeállították. Így maradtak meg az ujjur kor műremekei, amelyeknek ma a tudósok, művészek és műértők csodájára járnak. Az összes festmények erősen hajlanak a realizmus felé. A legújabb megállapítások szerint megbecsülhetetlenek az általuk festett portrék. Eladdig a festészetben az ábrázolt ember és eredetije között vajmi kevés volt a hasonlatosság. A más kultúrák hatása alatt fejlődött festészet és rajzolás, megrajzolt egy emberalakot s aláírta az illető nevét. Így például egész csomó persa király arcképe maradt reánk, amelyek annyira hasonlítanak egymáshoz s az emberi arcot jellemző karakterisztikus vonásoknak annyira hűjával vannak, hogy lehetetlen eltagadni azt, hogy bizonyos séma szerint készültek s az alájuk irt neveket bátran el is lehetne cserélni. És így volt ez általában a khinai, japán és indiai művészetben. Az ujjur művészek az elsők, akik rajzolásban nemcsak a faji, de az egyéni vonásokat is felismerték s biztos kézzel megörökítették. Ők a világ legelső igazi portretistái. De a fej mellett a ruházat, a környezet és a tájék is a leg gondosabb kidolgozásban részesült.

Stein Aurél 1906-1908-ban eszközölt expedíciója alkalmával végigjárta a Tarim medence és a Taklamakan területét s a romvárosok egész sorozatára akadt,

olyan helyeken is, amelyek ma a homoksivatag messzi belsejében fekszenek. E városok közül volt olyan, amelyekből már a Kr. u. II. században elmenekültek a lakók. Hun kötetünkben megemlékeztünk Hiuen-csang kínai utazóról, aki szintén megerősíti, hogy ebben az időben már a sivatagban számos romváros állt. Stein Aurél könyvéből ismerjük ezeket a kiásott romokat. Legnagyobb részüknél csak a homok által eltemetett falrészek maradtak meg. A szabadon maradt felső részt porrá őrölte a szél. Herman Antal magyar tudós a Stein Aurél által közölt díszes fafaragásokat egymás mellé állította a magyar népművészet fafaragásával s közöttük csodálatos megegyezést talált. Érdekes Stein Aurél-nak a könyvében az a rész, mikor leírja, hogy a romok között főleg a szemétdombok maradványaiban vagy egyes hivatalos helyiségekben igazi levéltár maradványokra bukkant. Utóbbiak nagy része fatáblákra van írva. Rendesen két tábla volt írásos oldalával egymásnak fordítva, végén zsinórral egy lyukon át összekötve s a zsinór agyagpecséttel lepecsételve. Egyik határállomás őrtornyának romjaiban egy rovatozott felsorolást talált, amelyben nyilván volt tartva azoknak száma, neve, akik átlépték naponként a határt. A forgalomra érdekes képet vet az, hogy a határátlépők száma naponként 20-30 ember volt. A Stein Aurél által talált kéziratok száma meghaladja az ezret. Érdekességük, hogy több nyelven vannak fogalmazva és írva, különféle betűkkel, köztük igen sok a magyarral majdnem azonos ujgur irással.

Mindezeknél azonban sokkal nagyobb értékű és jelentőségű a tunhuangi ezernyi buddha templom kikutatása. Egy magas sziklafal oldalán körülbelül 500 barlang van. A legtöbbször a mélyén freskók vannak. Stein

meghallotta khinai kíséretétől, hogy egy barlangban nagy könyvtár van elrejtve. Az egyik sziklatemplomot ugyanis restaurálták s ekkor jöttek rá, hogy a régi templomokat s ezeknek művészi freskóit a mohamedánizmus nem pusztította el. Az ujugrok végtelen magas kulturájára jellemző, hogy mindezek elé egy újabb vékony falat húztak, amely megett múkincseik épen maradtak. Egy ilyen később húzott fal mögött volt az említett könyvtár is. Stein Aurél nagymennyiségű kéziratot hozott magával s az ő nyomán indulva, a német és francia expedíciók nálánál is sokkal többet. Még a japánok is sokat elszákmányoltak. A kitört világháború úgylátszik, késleltette a megszerzett anyagok teljes feldolgozását, de már az eddigiek is csodás fényt vetnek a turánság ezen eltűnt dicső korára. Éppen mikor ezeket a sorokat írom, kapjuk az értesítést, hogy a khinaiak Stein Aurél újabb expedícióját megakadályozták, mert nem akarják megengedni, hogy a birodalom területéről ezek a mérhetetlen értékű múkincsek idegenbe vándoroljanak. A szélső nacionalista khinai lapok még azt is követelték a dél-khinai kormánytól, hogy tegyen lépéseket az eddig elrabolt kincsek visszaadása iránt.

Az a már sokat emlegetett s a világon páratlanul álló: *saját nemzete ellen irányuló tudományosság*, amely nálunk lábra kapott, s még igazán magyar vérű tudósainkat is magával ragadja, elsőnek sietett megállapítani azt a tételt, hogy a magyarságnak az ujgur kulturához semmi, vagy csak igen kevés köze van.

Azoknak, akik a nemzeti dicsőséget és becsületet úgy akarják megmenteni, hogy még a valószínűt is lehetetlennek állítják, ajánlom figyelmébe a következő kérdések megszívlelését. Hogyan magyarázzák meg azt,

hogya a magyarságnál fennmaradt az ugynevezett ujjuros török irás? Honnan került hozzánk s hozzá még egy ősi formában, ha nem egy töröl fakadt a tudományunk? Miért nem maradt fenn minden törökös népnél, ha olyan nagy közkinccse volt az összes turáni népeknek? Magyarazzák meg ezenkívül azt is, hogy miképpen történhetett meg az a csodás eset, hogy a magyar nyelvnek egész sor olyan, a török elemhez tartozónak nevezett szava van, amelyek egyetlen egy török nyelvben sincsenek meg, eddig kideríthetőleg meg sem voltak, csak egyedül az ujjuriban? Azt hiszem, Németh Gyula és Gombócz Zoltán tanár urak már ma is eljutottak ahhoz a válaszüthoz, ahol állj-t fognak kiáltani az internacionalista, minden magyar becsületet letiporni akaró áltudományos átértékelő irányzatnak.

Az eddig megfejtett ujjur iratok nagyobbik része vallásos irat. Már említettük, hogy a kiásott fővárosban egymás mellett találták a különféle vallások templomait. Az ujjuroknál teljes vallásszabadság uralkodott. Már ekkor a kulturának azon a magas fokán állottak, amiből még ma is tanulhatna nagyon sok ugynevezett európai kulturállam, mely nem az egyéni becsület és kiválóság, s nem a vér szerint ítéli meg az embereket, hanem aszerint, hogy a véletlen milyen vallásúvá tette.

Az ujjurok, mikor a Tarim medence vizkörnyékére huzódtak, a turáni népeknél általánosan elterjedt ősvallásnak, a sámánkodó hitnek voltak a hivei. A Tarim-medencébe érkezésükkor ezen a vidéken már a budhizmus uralkodott, úgyhogy az idekerült ujjurság nagyobb tömege fölvette a budhista hitet. Ez annál könnyebben mehetett, mert hiszen a magukba olvasztott ittlakó törökség már ezt a hitet követte. Történeti

vázlatunkban megemlítettük, hogy Bügü khán még Khinába is visz magával manicheus papokat. Így a királyi család és az előkelőség manicheus vallásúak voltak. A harmadik nagy vallás, mely ugyancsak el volt terjedve, az úgynevezett nesztoriánus-féle kereszténység volt. S mindezek békességesen megfértek egymás mellett, mindaddig, amíg a török lélektől meglehetősen idegen szellemű s terjesztőiben is idegen vérű mohamedánság közékük nem nyomult az ő türelmellenségével. Az iratok e két valláson kívül bizonyosságot tesznek arról is, hogy a régi sámán vallás nem halt ki, sőt Zaratrusztra tanainak is voltak köztük követői.

Mikor megcsonkított hazánkért megindítottuk világszerte harcunkat, egyik legmeglepőbb érvünk volt a művelt emberiség szemében az, hogy az összes keresztény államok között legelsőnek az akkor még külön önálló országot alkotó Erdély mondotta ki a vallásszabadságot a tordai országgyűlésen. Vallási tekintetben a magyar is éppen olyan türelmes volt, mint az ujjur s csak a közége keveredett idegen vérűek bolygatták meg, sőt talán még bolygatják ma is a magyar nép vallási türelmességét.

A manicheizmusról az ujjur iratok megtalálása előtt vajmi keveset tudtunk. Még azzal sem volt tisztában a művelt nyugat, hogy vajjon a manicheizmus nem a kereszténység oldalhajtása-e. Ma már az ujjur iratokból tisztán látunk ebben a kérdésben. A vallás alapítója egy Mani nevezetű előkelő persa család gyermeke. Anyja turáni vérű párthus királyleány volt. Már atyjáról azt írják, hogy a Dél-Babiloniában elterjedt három nagy vallásnak, a tűzimádó párszizmusnak, az egy Istent hirdető zoroasztrizmusnak és a két Istent

(jót és gonoszt) valló madaizmusnak kitűnő ismerője volt. Ő maga is ilyen tanulmányokra adta magát, amiben nagyon támogatta őt anyja, aki vízióiban mindig prófétának látta fiát. Anyjától és ennek környezetétől valószínű megismerte a turánok sámánkodó hitét is. Lehetetlennek látszik az is, hogy az ekkor egész Ázsiában diadalmasan elnyomuló buddhizmust ne ősmerte volna. A rendkívül tehetséges ifjú Kr. u. 235-ben lépett a nyilvánosság elé tanaival. Ekkor 24 éves volt. Fellépte előtt, a megfejtett írások szerint már régen összeköttetésbe lépett az emberfeletti szellemvilággal s a „Fény paradicsomának” királyával. A jelzett évben angyal jelent meg előtte s felszólította, hogy tanaival lépjen a nyilvánosság elé. Az erre tett kikísérlete nem járt sikerrel hazájában, fölkerelkedett hát s előbb Kelet-Turkesztánba, majd Indiába ment. Éveket töltött itt s főleg Kelet-Turkesztánban tekintélyes számú hivat szerzett tanainak. Mikor hazatért, már akkor Ázsia nagyrésztében ismerték s neve tisztelt volt. Persiában ekkor uralkodott az első szasszanida király, Szapur. Ettől engedélyt kap, hogy Persiában is terjeszthesse tanait. Elért sikerei azonban ellene lázították a zarathuszttra papságot. Megindult ellene a hajsza és üldözés, aminek vége az lett, hogy Kr. u. 273-ban keresztrefeszítették.

Halálával nem szűnt meg az általa alapított vallás, sőt erős virágzásnak indult. Az óvilág mindhárom kontinensén elterjedt, Kinától, Indián és Turkesztánon keresztül Európáig ért s itt a Földközi tenger egész környékén, még a déli afrikai partokon is hódított. Bizonyos különbségek keletkeztek ugyan hívőik között, aszerint, amint ezek Konfuciusznak, Buddhának, vagy

Jézusnak voltak a követői, vagy esetleg más vallásokból lettek manicheusok.

Különösen a kereszténységgel szemben diadallal vette fel a harcot Mani vallása. Csekély keresztény színezetet kapott itt s rajongói azt mondták, hogy Mani, Jézus Krisztus újabb megjelenési alakja volt. Innen került az a tévhit, hogy a manicheizmus Jézus és Zarathuszttra vallásainak összekeveredéséből keletkezett. A világtörténelemből ismert albigenések, paulikánusok és bogumilok mind Mani vallását követték. Ha gondosan megvizsgáljuk ennek a kornak történetét, lehetetlen meg nem látnunk, hogy Mani vallása majdnem versenyfutva terjed a kereszténységgel s már-már fölérte kerekedik. Az akkor már hatalmas erőre kapott keresztény papság meglátta a veszedelmet s megkezdődött az egész keresztény világban az a párhuzamos hevesű és kegyetlenségű üldözés, mellyel kiirtották a manicheizmust, sőt megsemmisítettek mindenféle manicheus vagy reájuk vonatkozó írott emléket. Ne csodálkozzunk azon, ha későbbi időkben a britt, gall, germán és magyar népnél oly nagyszerűleg el tudták pusztítani a pogány emlékeket, hogy azoknak jóformálag még nyomuk sem maradt, hiszen például a magyar pogányság emlékeinek elpusztításánál már félezer éves gyakorlatuk volt az ilyenféle rombolásokban. Így semmisült meg Európában a manicheizmus.

Sorsuk keleten is üldözés lett. Mani halála Persiában megsokszorozta híveinek számát. Az üldözés itt is megindul s hívei százanként halnak vértanúhalált hirtükért. Csak egyetlen alkalommal Páhrám persa király 200 keresztrefeszített manicheus vértanút ásatott fejével a földbe. Az egész birodalomra kiterjedő üldözés elől aztán ezerszámra menekültek a manicheusok a türkök védelme alá.

Az egyház legfőbb papja számos kíséreléssel Szamarkandba fut. Innen kerülnek aztán később az ujugurokhoz és Kinába is. Sorsukat megpecsételte a mohamedánizmus keletre való benyomulása. Persia egészen mohamedán lesz s régi vallásának hívei Indiába menekülnek. De a mohamedánság itt is utoléri őket s végeredményében csak egy maroknyit hagy meg belőlük. Mani követőiből azonban még ennyi sem maradt. Szamarkandba is eljut az izlám. A khán itt is üldözni kezdi a másvallásúakat, köztük elsősorban a manicheusokat. Egyelőre ugyan védelmet találnak az ujugur fejedelemben, aki megtorlással fenyegette meg a szamarkandi khánt, ha föl nem hagy Mani híveinek üldözését. Kinában sem volt több szerencsésük. Az éppen ekkor diadalmasan előrenyomuló buddhizmus elnyomja és megsemmisíti őket. Egyedül Ujugrországra éltek és virultak még s innen nem is az erőszak pusztítja el őket, hanem az ujugurok birodalmának összeomlása. Ha a Tarim-vidék száraz homokja el nem borítja védő kezével az ujugur kultúra kincseit, ma Mani vallásáról sem tudna jóformálag semmit a világ. Pedig „a barbár turáni“ itt is egy olyan kultúr-kincsét mentette meg a világnak, amelyet a múltelt nyugat szándékosan elpusztított, a még műveltebb kelet pedig pusztulni engedett. Azok a költemények, Istent dicsérő himnuszok, amelyet eddig megfajítottak, szépségükben versenyeznek a világirodalom legszebbjeivel. De fennmaradtak ezenkívül vallásos legendáik, prédikációk (egész tömegében,) szertartásaik leírása, az isteni tiszteltnek s gyónásnak formulái, amelyek együttvéve már elég világos képet adnak a manicheizmusról, amelyről eddig csak rosszat és gyalázót olvastunk.

Mani vallására azt mondják, hogy a kételvűségen

alapszik, amelyben a jó, vagy fény küzd a sötétséggel, a rosszal. Az bizonyos, hogy ennek a két iránynak ki-domborítása sokkal erősebb náluk, mint a kereszténység-nél. De azt senkisé tagadhatja, hogy ez a kettős irányzat meg van s maga a kereszténység sem tagadja meg a gonosznak lételetét, sőt egyenesen vallási tétel itt is, amely az ördöggel kapcsolatos pokol és purgatórium alakjában nyer kifejezést. Mani vallása sehósem emeli isteni magasságra a sötétségnek és a rossznak szelle-mét. Így nem lehet ráfogni azt, hogy kettős istenséget állít. Érdekes s az összehasonlító vallásbölcsélet által megoldandó probléma az, hogy vajjon Mani vallása tulajdonképen a turáni sámánkodó hit egy megtisztul-tabb alakja-e, vagy az ugyanezen forrásból eredt zarath-rusztra vallás felelevenítése, illetve reformálása.

A manicheizmus felfogása szerint a fénynek és a sötétségnek harcából jött létre a föld és az ég, valamint az első emberpár. Az emberiség lelki, sőt testi életének is a központja, amely körül forog, a jónak és a rossz-nak az örökös harca. Az érzékiség, a szerelmi élet, a husnak és a szesz italoknak szeretete az, ami az embert a sötétséghez, a gonoszhoz bilincseli, ennek kar-jaiba hajtja. Ez az alaptétel magyarázza meg aztán a manicheizmusnak aszkétikus természetét. Ez különben nem csupán s manicheusok tulajdonsága, majdnem min-den nagyobb vallásalapító többé-kevésbé aszkéta életet élt s híveik között még ma is nagy az önmehtagadó aszkéta életet élők száma. Ez alól egyedül a zsidó vallás képez kivételt, amely lelki-testi életét és boldogságát földi életében akarva kiélni, mindig az ellenkező vég-letre volt hajlamos,

A manicheusoknál az önmehtagadás hozzátartozott

a vallásossághoz. Aszerint, amennyire a hívő képes volt önmagát fegyelmezni, különböző fokozatokba osztották őket. Az első csoportba tartozókat csak a bűjtök és a manicheus tizparancsolat kötelezték. Ez nem a mózesi tizparancsolat. Tiltja a bálványimádást, hazugságot, kapzsiságot, gyilkolást, házasságtörést, lopást, csalást, kétszínűséget, vallási kétkedést és a dologtalan lustaságot.

A következő osztálynál már az előbbieknél az ugynevezett hét kötelesség is járult. Ezeket kiválasztottnak hívták. A hét kötelesség az érzékiség megfékezése, a husételtől való tartózkodás, a szeszszitalokról lemondás, hizelgéstől való tartózkodás, mindenféle varázslás kerülése és megakadályozása és a nőtlenség volt. Ezenkívül kötelező vala rájuk az ugynevezett „három pecsét”, a száznak, kéznek és kebelnek pecsétje. Ennek jelentése az volt, hogy tartózkodni kellett minden haszontalan beszédétől, erőszakoskodástól és érzéki gondolatoktól. Ezek fölött volt egy harmadik fokozat, az elválasztottaké. Ennek tagjai voltak a vének, püspökök és tanítók.

A manicheizmust nemcsak az abban rejlő magas etikai nivó tette különösen kedveltté és vonzóvá, hanem az, hogy ez a vallás a szó nemes értelmében véve a művészetek vallása is volt. Mani neve nemcsak mint vallásalapítójá, hanem mint festő is híres. Ezt a tehetségét még ellenségei is elismerték. Tanításait ő maga foglalta írásba, a szír írás egy változatával, melyet aztán manicheus írásnak neveztek. Ezen készültek a későbbi összes manicheus írások. A reánk maradt manicheus könyvek legtöbbször nagyon finom papírosra, ezenkívül pergamentre, selyemre, sőt bőrre voltak írva. Írásuk mindig művészi tökéletességű és majdnem mindig csodálatosan szép miniatűrökkel vannak ékesítve. A régebbi korok miniatűr

könyvfestészetéről számos tanulmány készült az elmúlt században. Származását keresték s párjait megtalálták Persiában és Indiában is. Kiderült azonban, hogy mind a két helyre a mongol hódítás vitte ezt a művészetet. Csak most, hogy az ujjur leleteket megtalálták, derült ki, hogy ennek az egész művészetnek a manicheus miniatűr festészet az őse és alapja.

Az ujjuroknál elterjedt másik nagy vallás a buddhizmus volt. A buddha templom és zárdaromokban a művészeti alkotások mellett különösen nagy értékű az a sok vallási irat, amelyet itt találtak. Ezek nagy része olyan, hogy eredetijük Indiában már régen elpusztult s néhányuk csak tibeti, vagy kínai nyelven maradt meg, meglehetősen későbbi századokból. Az ujjur maradványok legtöbbször félezer évvel régebbi följegyzések, melyek vagy eredetiben, vagy fordításban adják és erősítik meg ezeknek a sokszor kétségbe vont régiségeknek bizonyítékait. Magáról a buddhizmusról már több kötetben megemlékeztünk s így fölöslegesnek tartjuk itt erről újra beszélni, hiszen legfennebb ennek művészi megnemese-dése volna az, amit különösképpen kiemelhetnénk.

A harmadik nagy vallás, amely az ujjurok között elterjedt, a nesztoriánus kereszténység. Ma ezt a keresztény felekezetet alig ismerjük, mert 1843-ban valószínűleg az utolsó emberig kiirtották őket a Kurdistán hegységben való utolsó menhelyükről a mohammedán Kurdok. A nesztoriánizmus keletkezése Nesztorius konstantinápolyi pátriárka nevéhez fűződik. Itt egy Anasztázius nevű papot védve, azt állította, hogy Mária nem Isten szülőjének, hanem Krisztus szülőnek, vagyis emberszülőnek mondható. Így Krisztusban két személy van, az isteni és emberi. A 430-i római zsinaton I. Celestin

pápa kárhoztatta ezt a tant. A következő évben az efezusi zsinat Nesztorius ellen nyilatkozott s kimondotta, hogy Krisztusban csak egy, az isteni személy van. Erre Nesztoriuszt kolostorba zárták, ahol 440-ben meghalt. Tanához azonban a kereszténységből nagyon sokan ragaszkodtak. Ezek aztán 489-ben Persiába s ennek egész környékére vándoroltak, ahol a kereszténységnek olyan kiváló harcosai és terjesztői lettek, hogyha őket a pápák és pátriarkák támogatásukba veszik és segítik, rövid idő alatt egész Ázsiát kereszténnyé lehetett volna tenni. Ezt elmulasztották s ezzel talán örökre eljátszották annak a lehetőségét, hogy az emberiség egyvallásúvá lehessen. A nesztoriánizmus Khinában is nagyon elterjedt, de a mohammedán lázadás után, amely lázadás Khinát arra a meggyőződésre juttatja, hogy az idegen vallások Khina nemzeti életét veszélyeztetik, kiirtották őket.

Az ujjur kultúra és művészet fejlődésére nagy befolyást gyakorolt a görög kultúra is. Nagy Sándor a Kr. e. IV. században, keleti hadjárata alatt nemcsak egész Persiát és Afganisztánt, hanem még Indiának egy részét is elfoglalva, hatalmas birodalmat alapít. Ugy maga, mint a magával vitt katonaság összeházasodnak az ázsiai népekkel. Utódaik a szeleukidák több várost és országot alapítanak. Nagy Sándorral, mint már XIII. kötetünkben is rámutattunk, a régi görög művészet, benyomul Ázsiába s az itteni művészetekkel egyesülve és összekeveredve egy új művészeti irányt teremt, amelynek építészeti maradványait eddig csak Indiában találtuk meg, az ujjur művészet azonban szintén magán viseli nyomait. Az ujjur irodalom mind a három nagy vallásnak a köréből annyi és olyan emléket tartott fenn, amelyek csak egyedül náluk maradtak meg.

Am az ujjur irodalom nem tisztán vallásos jellegű. Már a khinai forrásokból tudtuk, hogy az ujjur világi irodalom milyen gazdag, sőt följegyzések maradtak ránk, hogy a khinai klasszikusokból milyen munkák vannak lefordítva ujjur nyelvre. Viszont szép számmal vannak olyan ujjur irodalmi termékek is, amelyeket khinai nyelvre fordítottak. A kiásott írások között a legrégebbek a pogánykor maradványai s ezek kivétel nélkül ujjur rovásírással vannak írva. A tudomány majdnem minden ágából vannak itt könyvek. Le Coq azt írja a törökök írásáról, hogy ez a török írásfajta mély értelemre vall a török nyelvek hangtanát illetően s csak tudományosan gondolkozó emberektől származhatik ilyen. Ez egyik legszebb tanujele a régi törökség elrehaladott kulturájának. Az ujjurok alkotása a turkológiában minden járatosabb ember előtt jól ismert Kutatgu Bilig híres tan-költemény. Ez az uralkodóknak ad tanácsot arra, hogy miképpen lehetnek jó fejedelmek. 1069-ből származik s Bokhara khánjának van ajánlva.

Az irodalmi emlékeken kívül nagy számban kerültek elő magánügyekre vonatkozó írások, oklevelek, szerződések. A már többször említett Le Coq azt mondja, hogy ezekből az oklevelekből biztos következtetést vonhatunk a törökség akkori magas kulturnívójára, a földművesek egyrésze ugylátszik értett valamiféle kézimesterséghez is és esetleg rabszolgák igénybevételével ipart is üzött. A lakosság jólléte olyan magasán állott, amilyenre Európában csak a XIX. század közepén emelkedett. Ami pedig, (nem tekintve a művészetben való nagy fölényüket) az általános kulturát illeti, az versenyez a mai európai állapotokkal is. Az oklevelek egy nagy részén nyomatékosan ki van emelve az, hogy a szer-

zódók egyike írta meg a szerződéseket. És dacára annak, hogy egyszerű közemberek voltak, a jogi formulákat hibátlanul alkalmazták, ami azt jelenti, hogy ezek köztudatot képeztek s általános használatban voltak. Hát bizony, ha összehasonlítjuk az ugyanakkori Európával, az utóbbi nagyon is alul marad. Nagyon kevés európai ur volt ebben az időben, aki írástudó papja nélkül megtudott volna írni egy ilyen szerződést, hiszen még az is ritka volt, aki nevét alá tudta kanyarítani! Ugyanakkor az ujugroknál a paraszti kézműves maga írja a jogászilag is helytálló okmányokat. Törvényeik is mutatják magasrendű fejlődésüket és kiválóan rendezett joggyakorlatukat.

Mindezek az írások tulnyomó részben papírosra vannak írva. Századokkal előbb, mint Európában, már ősmerték a papírost, sőt annak többféle fajtáját. A papír nem volt az ő találmányuk, Khinától tanulták el. A Tarim-medence s ennek Turfán vidéke majdnem Euróázsia kellő közepe. Így, mint egy Leideni palack, gyűjtötte össze az ujugorság hatalmas kulturfelfogó képessége a vele érintkezésbe került összes kultúrákat. Látszik, hogy ez a nép nem szolgailag vett át, hanem az átvett, megemésztette, tökéletesítette. Így például a nagy számban talált nyomtatott könyvek, amelyek félezer évvel hamarabb készültek, mielőtt Európában rájöttek volna erre a mesterségre, bizonyítják, hogy különféle betűtípusokkal és szétszedhető jegyekkel dolgoztak.

Európa mai kulturáját a papíros és könyvnyomtatás föltalálásának köszönheti. Ez volt, ami rövid pár század alatt megteremtette a mai európai kulturát. Az ősi Khina is a papírnak és a nyomtatásnak köszönheti kulturáját. Bár náluk a mozgatható betűk kifejlődése nem

számított, hiszen nekik képirásuk van. Az ujugrok mozgatható betűikkel félezerévvvel hamarabb taposták azt az utat, amely nagy és általános kulturához vezethet, mint az európaiak.

Nálunk elismerték azt, hogy a papíros khinai találmány, de mindig azt hangoztatták, hogy ez csak Európában fejlődött olyan ezerféle célra való felhasználásra, amilyennek ma ismerjük. Ez a legnagyobb tévedés, mert Khinában már időszámításunk előtt a legfinomabb minőségű s többféle növényrostokból készült papírt, sőt celulozose papírt is készítettek. Rájöttek arra is, hogy simítással és préseléssel az írás és rajzolás céljaira megjavítsák a durva papírt. Ezenkívül kartont, pakolópapírt, papírszalvétát és toiletpapírt is gyártottak. Máskülönb az egyiptomiak is tudtak papírost csinálni. Mikor erre rájöttek, nagynehezen ősmerték, hogy ezt a hatalmas kultúrtenyezőt nem a XV. századbeli olasz-németek találták ki, hanem azt mondták, hogy az arabok. Stein Aurél 1911. évi expedíciója hozta aztán a döntő bizonyítékot, hogy már a Kr. u. II. század közepén Kelet-Turkesztánban is ismerték a rongypapírt. A későbbi leletek bebizonyították, hogy az ujugroknál éppen olyan közkeletű volt a papíros, mint nálunk Európában. Sőt, egyenes bizonyos ma már, hogy az ujugrok háborui folytán terjedt el a papír ismerete nyugat felé. Tudjuk, hogy a VIII. század közepén Szamarkand már az arabok kezében van. Innen folytatnak háborút az ujugrok ellen. A hadifoglyok között többen voltak olyanok, akik értettek a papírgyártáshoz. Ezekkel készítették az arabok az első papírost s aztán megtanulva ezt a mesterséget, jó darabig ők lesznek Európa papírszállítói.

Éppen ilyen csúfosan omlott össze a másik nagy

találmánynak, a könyvnyomtatásnak, az európaiak által maguknak vindikált föltalálása. Még 1920-ban — 10 évvel ezelőtt — Gárdt és Hausen német tudósok büszkén írják egy könyvükben, hogy a könyvnyomtatás a német nép örök diadala. Guttenberg találmányát Coster holland nyomdász részére akarták a háboru előtt elvitatni, 1925-ben aztán az eddig csak elméletileg, a nyomtatványokról látszó bizonyítás mellé, megjött a tárgyi bizonyíték is. Ekkor találtak egy teljes nyomdafölszerelést mozgatható fából készült betűkből. Így a legrégebb betűnyomtatás nem Európa, hanem az ázsiai turáni törökség találmánya. Azóta bebizonyult, hogy Khinában majdnem 2000 év előtt egy khinai kovács készített vasból mozgatható betűket. Ezek azonban, mint fennebb említettük, a khinai írás nehézsége miatt sohasem lettek általánosak. Ezzel szemben Koreában éppen úgy el volt terjedve, mint az ujjur törökségnél. A legrégebb ősmert nyomda és nyomdai betűk ujjur betűtípusok.

De nemcsak ezen a téren, hanem az emberi tudás és kultúra minden vonalán legerősebb hordozók és terjesztők voltak az ujjurok. Itt a helye annak, hogy rátereljük a figyelmet arra, hogy az ujjurság magas kultúrája nem csak úgy „Deus ex machina“ volt, amely lett máról holnapra, hanem történetileg kimutathatólag fejlődött és gyarapodott a törökös turáni ősnépek keretében. Az ujjurok előtt, éppen úgy, mint utánuk, más-más turáni nép ragadta magához Ázsia belsejének uralmát. Amíg ezek a népek ősi turáni mivoltukban élhettek a ősi erkölceiket és kultúrájukat nem ölte meg a nekik ellentétes, sőt ellenséges lelkivilágu idegen kulturbefolyás, a fejlődésnek olyan csodálatos útján voltak, amely magasságában már abban a korban majdnem elérte a mai

Európáét. Hiszen amint láttuk, már Kr. u. II. században rongypapírt készítettek.

Az ujjurok legyőzésével (1207.) nem pusztult el az ujjur kultúra, hanem átment a mongolok kezébe. Azt lehet mondani, hogy az egész ujjur tudomány átköltözött Mongoliába, ahol minden vezető pozícióban ujjurokat találunk. Ők a tanítók, a diplomaták, a mérnökök s a hadvezetés művészei. Éppen ezért meggondolatlan, sőt rosszakaratu állítás az, hogy a világhódító mongolok műveletlen barbárok lettek volna. Már egyszer megemlítettük, hogy olyan hatalmas hadsereget, amilyenekkel a mongolok dolgoztak, csak a világháboruban látott még együtt az emberiség. Arra is rámutattunk, hogy a mai technikai kor minden segédeszközének a felhasználásával sem működtek a világháboru hadseregei s ezeknek élelmezése és utánpótlása pontosabban, mint a mongoloké. A mai modern katonai térképek hijján a mongol hadvezetőség jobban tisztában volt a terepszonyokkal s jobban ismerte ellenfelének erejét, mint a világháboru híres hadvezetői. Azt is említettük, hogy a mongolok már ebben az időben, amikor még Európa a puskaport sem ismerte, tűzifegyvereket és ágyukat használtak. Ehhez járul még az azóta kiderített tény, hogy 1241-ben a mongolok Liegnitznél a német lovas sereget gáztámadással semmisítették meg. A mongoloknak pedig ebben az időben az ujjurok voltak a hadimérnökei.

A mongolok diplomáciai nyelve hosszú időn keresztül az ujjur volt. A pápák vatikáni levéltárában 1920-ban fedeztek föl egy ujjur nyelvű levelet, amelyet Dsingis unokája, Kujuk khán a XIII. század közepe felé intézett a pápához. Ugyanezen időből van az a följegyzés, hogy

Gazán khán nyolc nyelvet beszélt, tehát az akkori világ kulturnyelveit, a khinait, az arabot, a latint, és az ujjurt is tudta, a mongol anyanyelvén kívül. [Mikor a persiai mongol khánok a pápák és az európai urakodók szövetségét keresték a szaracének ellen, ennek az egész mozgalomnak az ujjur nesztoriános keresztények állottak az élén. Mongol kötetünkben azt is szóvátettük volt, hogy egyidőben közel volt a mongol udvar ahhoz, hogy a keresztény hitre térjen. Ez a hatás is az ujjur-nesztoriános keresztények munkája volt s ha az ellenpápák veszekedése miatt el nem késik, sőt lehetetlenné nem válik a térítő papok kiküldése, az egész mongol világbirodalom uralkodó vallása a keresztény lett volna. Ma már tudjuk, hogy 1281-ben a bizánci udvarban a pápánál s a francia és angol udvarban megfordult mongol követ, aki a feljegyzések szerint tökéletesen beszélt a latin nyelvet, a nesztorius keresztény egyház fejének, a Bagdadban székelő Rabban Markosnak öccse, Rabban Szauma volt. Követtársa pedig Argun, szintén ujjur ember. Bagdad első kormányzója ujjur tábornok s ujjur mérnökök azok, akik a mezopotámiai öntözőcsatorna rendszert megjavították. Abulgazi török történetíró azt írja munkájában, hogy Dsingisz khán uralkodásának idejében a tartományok kancellárjai és katonai főméltóságai mind ujjurok voltak. Khinai feljegyzésekből pedig tudjuk, hogy a mongol hódoltság idejében a khinai főhivatalokat ujjurok töltötték be. A persiai mongol khánok udvarában Rasid Eddin szerint a csillagászok, filozófusok, történetírók, mind ujjurok. Azt is írják a följegyzések, hogy a XIII.-XIV. században velencei és génuai kolónia is volt itt, a khánok udvarában, ahová a világ minden részéből, Franciaországból, Angliából, Aragoniá-

ból és a pápától is érkeztek követek. 1294-ben már papírpénzt is nyomattak. Rasid Eddin ugyanezen munkájában már leírja az ujjurok blokknyomásának a módját.

Tankönyveinkből sokszor olvastuk és tanultuk, hogy a középkori századoknak arab és mór népe sokkal magasabb kulturájú volt, mint az európaiak. Tanultuk, hogy a természettudományokban, matematikában, fizikában, mérnöki tudományban, építészetben, orvostudományban ők lettek Európa mesterei. És az eddig anynyira megcsodált nagy és hatalmas arab kultúra, úgy, ahogyan ma megbizonyosodott előttünk, nem volt egyéb másodkéztudásnál, mert az igazi kulturteremtők, a kultúra igazi nagy mesterei az ujjurok voltak, az arabság pedig szémi vérehez hiven, kitünő utánzója és értékesítője lett az ujjuroktól eltanultaknak.

A kiásott évezredes emlékek tanuságot tesznek arról, hogy az ujjurok más téren is mesterei voltak a későbbi korok fejlődésének. A napfényre került fegyverek, zászlók, lovagi ruhák, melyek Európába csak a kereszties háboruk idején jutottak el, a Tarim medence vidékén már századokkal elébb előfordultak. A lovagiasság, a lovagerények, melyekre Európa lovagai annyira büszkék voltak, sok-sok századdal elébb kifejlődött a turáni népeknél s virágkorát élte Turfán vidékén akkor, amikor Európában még hire-hamva sem volt. Összeroppan ezek mellett a tények mellett nyugat minden büszkesége. Kelet járt elől s kelet csillaga a turáni ujjurság volt.

5. A szabírok népe.

Az elpusztult török népek jelentősebbjei közé tartoznak a szabírok is. Legrégibb történeteiket homály fedi. Egész bizonyosan ott éltek ők is azokban a turáni

törökös népszövetségekben, amelyek váltógazdaság szerűleg szerveztek államokat Belső-Ázsia turánjaiból. Valószínű, hogy ők voltak az a nép, melyet a khinai források szerint Gancseo királyuk vezetése alatt az avarok Turfán vidékétől északra döntőleg megvernek s menekülésre kényszerítenek. A menekülő nép az Irtis folyó vidékére húzódik, ahol előbbi életmódjától eltérőleg coboly vadászattal foglalkozik. Bizonyos idő múlva azonban innen délnyugatra vándorol s a Volga vidékén elterülő hatalmas síkságon szerez magának új hazát. Az európai történelemben Kr. u. 560 körül itt tűnnek föl legelőször. Valószínű, hogy a finn-ugorságnak magyar ágával Irtis melletti hazájukban jönnek összeköttetésbe. Az avar mozgalmaknál láttuk miként szorítják ezek maguk előtt a szabirot, akik aztán, megnyomva az előttük álló népet, előidézik a népvándorlás második nagy hullámát. Valószínű, hogy Szibéria mai nevét a szabirotól kapta az oroszokon keresztül. Ez a név kezdetben csak a mai Nyugat-Szibériára vonatkozott s csak későbbben terjesztették ki Ázsia egész északi részére. Nevük török szó, mely „utról letérőt, tévelygőt, bolyongót“ jelent. Éppen ez a név az, ami arra mutat, hogy a szabirot valamely török népnek az elszakadt töredékei. (Mandsu kötetemben megemlítettem a tunguzság északra vándorlását. Itt elmondtam, hogy e népek között még ma is szokásban van az, hogy bizonyos jelekkel hirt hagynak az utánok jövőknek elmenetelük irányára. Ez a jel egy vesszőből csinált kereszt, melynél, ha a kereszt egyenesen áll, azt jelenti, hogy a szára által mutatott irányba mentek, ha lefelé áll, azt, hogy nem nagyon messze, ha pedig fölfelé, azt, hogy nagyon messzire. Egy ilyen jelző keresztet vándorlásaik alkalmával a szél elfordított s az

utánuk következő rajok, nyugat helyett északra mentek s így jutottak nagyon északi hazájukba. A déliek ezeket ma is eltévedteknek nevezik.)

A magyarokat az Ural vidéki őshazából 460 után szorították ki. Birodalmuk központja Tobolszk vidékén lehetett. A szabirot az ujugurok közvetlen szomszédai voltak, talán részesei is kulturájuknak. Így nem csoda, ha ők maguk is magas műveltséggel rendelkeztek. A vogulok és osztyákok költeményeiben a szabirot mindig a legnagyobb tisztelettel emlegetik. Sokszor majdnem felsőbb lényeknek tüntetik föl. Az európai írók közül a görög Prokopius, az arabok közül pedig Masudi emlékezik meg róluk. E följegyzésekből kitűnik, hogy hadi kulturájuk mennyire fejlett volt. Ekkor ugyanis már tisztán lovas nomád nép volt a szabir, s mégis hadi és ostromlógépek készítéséhez nagyszerűleg értett. Az említett források ezt írják: „Mióta emberek élnek a föld hátán, sem görögnek, sem persának ehhez hasonlók a fejéből ki nem pattantak, jóllehet mind a két államban sok kiváló mester volt és van ma is. Ha ezeket figyelembe vesszük, nem tagadhatjuk, hogy a Tarim medence fejlett kulturájából szerezték tudományukat. A fent jelzett délre vándorlás után a szabirot a Kaukázus háromszögén, melyet a Volga és a Don zárnak körül keletről és nyugatról, telepedtek le. Csak később húzódtak innen aztán a Kubán folyó vidékére. Mi sem természetesebb, hogy egy új harcias nép feltűnése rögtön tudomására jutott Bizáncnak. A szabirot esetében meg is érezték ezeknek hatalmát, mert ezek a Kaukázuson átnyomulva behatoltak Kis-Ázsiába. Az avarok történetéből láttuk már, hogy Jusztiniánusz császár 527-ben szövetséget köt velük a persák ellen. Hatalmuk rövid ideig tart. A róluk fen-

maradt adatok tulnyomó részben háborus feljegyzések s hol a persák, hol a bizánciak ellen irányul háboruskodásuk. A jelzett 558-ik évben ismét az avarok útjába kerülnek, akik leverik őket. Nem semmisülnek meg, de súlyuk megapad s a következő időszakban csak egy-kétszer van róluk némi megemlékezés.

Sorsuk, illetve nevük biborban született Konstantin császár följegyzésében is előfordul. Azt írja a császár, hogy a magyarokat régebben, még a honfoglalás előtti időkben, szávártói asphaloi-nak hívták. Sok vitára adott alkalmat Konstantinusnak ez a följegyzése. A valódi tényállást Németh Gyula egyetemi tanár ur derítette ki. A szabirok elől az urali hazából délre menekült magyarok az utánuk nyomuló szabirság uralma körébe kerültek a Kaukázus vidékén. A szabir állam ugyanis török szokás szerint törzsszövetségi alapon állott. Ez magyarázza meg hatalmuk ingadozását is, amely mindig a csatlakozott törzsek számától és nagyságától függött. Ebbe a törzsszervezetbe tartoztak a magyarok s így ragadhatott rájuk a szavardi név, éppen úgy, mint a türkökkel való egyesülésük alkalmával a turk nevezet. Németh Gyula ezeket mondja: „A szabirok és magyarok kapcsolata történeti ismereteink szerint kétségtelen. Hogy a magyarság a IX. század elejéig a Don és a Kubán között lakott, amellet annyi bizonyíték szól, hogy azt kétségbe vonni lehetetlen. Hogy pedig a szabirok ugyanezen a területen laktak, azt Prokopius följegyzései bizonyítják.” A magyar-szabir kapcsolatról különben a magyar krónikák is tudnak.

Németh Gyula történeti és nyelvi kutatásai bebizonyították azt is, hogy a szabirok és a kazárok tulajdonképp ugyanazt a népet, illetve ennek csak más-más törzsét jelölik. Így nem csodálhatjuk, ha a kazárok

föülkerekedése után a szabirok neve lassan eltűnik a történelem szinpadáról.

A szabirok Priskos följegyzéseiben abból az alkalmából tűnnek föl, mikor 461. és 465. között kitűzik ősi nyugat-szibériai lakhelyükről az onogurokat, szaragurokat és ugurokat, akiket a tudósok nagy része az ősbolgárokkal azonosít.

A szabirok nyugat-szibériai hazájának kiterjedésére Patkanov orosz tudós vizsgálódásai vetnek világot. E szerint északra az Ob folyó torkolatvidékéig, nyugaton az Ural hegységig, délen pedig legalább a Tura folyóig terjedőnek mondja. Mellette bizonyít az, hogy ezen a vidéken számtalan kifejezésben maradt meg nevük s hogy még a szamojéd nyelvben is vannak szabir szók, ami a szomszédságot kétségtelenné teszi. Bár az idő kissé rövidnek látszik ily erős nyomok hagyására.

Az Oroszország területén élő tatárság az előttük ottlakott népet szabirnak nevezi s minden régiséget e népnek tulajdonít. — A magyarok délre vonulása a bolgárokkal egyidőben történik. — Boá szabir királynőnek 100.000 katonája volt. — A szabir nép nem tartozott a törökség bolgár ágához.

6. A kazárok népe.

Fönnebb megemlítettük, hogy ma a kazárokat a tudósok nagyobb része a szabirok utódainak, vagy legalább is törzsrokonainak tartja. Nyelvileg azt is bebizonyították, hogy a szabirok s velük együtt a kazárok nem tartoznak a bolgár-törökség körébe. Régi hazájukból az ural-vidéki Szibériába való költözésük idejét pontosan megállapítani még eddig nem lehetett. Mi a

hunokról szóló kötetünkben rámutattunk arra, hogy a khinaiak által kiszorított hunok a Kr. e. és utáni első századokban nyugatra menekülve, ugyanerre a vidékre jutnak. Szóvátettük azt is, hogy a magyarság török elemeiben az első törökös réteg nem a bolgár-török, amely hatás csak másodlagos. A magyar nyelv tájszó-lásaiban kimutathatjuk a j-ző és r-ző török hatást, még olyan szavakkal is, amelyeknek mind a kétféle alakja él a mai magyar nyelvben. Németh Gyula óvatos, mint tudós, de bátor magyar lelkével szembeszállt azzal a régi megcsontosodott felfogással, hogy a magyarság történetét csak a honfoglalás előtti pár évtizedig tudjuk visszavinni. A tudomány csalhatatlan eszközeivel bizonyítva majdnem félezeréveddel vezette vissza a magyarság történetét. Ha hivatásos történészeink figyelembe veszik a hunoknak a jelzett nyugatra vándorlását, ha nyelvészeink összevetik majd a khinai forrásból kiderített hun szavakat, az avar-szabir-kazár szókinccsel, rövidesen a hivatalos tudomány is kénytelen lesz magáénak vallani azt a tényt, hogy a Baskiriába huzódott hunok s az ugyanide helyezett szabirok népe egyazon nép, vagy legalább is törzstestvér. Az nem okozhat semmi nehézséget, hogy Nyugat-Szibériában és Turkesztánban a törökös-hunos népek váltják föl egymást s hogy már az igen régi korokban is fel-feltűnnek ezeken a nyugati vidékeken.

De térjünk vissza a kazárokhoz. Firduzi híres persa hőskölteményében a kazárok nevét már a hitregék világában is megtaláljuk. Klapprott örmény krónikákból arról értesít, hogy már a Kr. e. III. évezredben is szó van a kazárok népéről. Mindezek azonban azok közé a tisztázásra váró problémák közé tartoznak, melyekről

a „Déli turánok“ című kötetemben megemlékeztünk. Közelebb fekszik ezeknél hozzánk a szittyák agatyrs nevű népe, akiket némelyek szintén a kazárokkal egynek tartanak. Ezt a népet a görög források a Maros mentére helyezik, a mai Erdélybe. Azt, hogy ez a nép a későbbi kazárokkal egy lett volna, még eddig nem sikerült bizonyítani.

Chorenei Mózes örmény történetíró szerint a kazárok lassankint a róluk Kazár-tengernek nevezett Kaspi-tenger északnyugati széléig terjeszkedtek. A Kr. u. 200. év körül a persáktól nyomva Arménián keresztül vonulnak és Ibériában telepednek meg. Itt azonban a III. század elején idegenek hatalma alá kerülnek. Ez Vaghars örmény király idejében történt, aki a kaukázusi Vaskapun országába berontott kazárokat megveri, de a csatában életét veszíti. Fia, Chosrov, bosszuló hadjáratot indít s újra megveri őket. 262-ben az Örményországban pusztító kazárokat Derbentnél újra megverik az örmények. 305.-ről azt találjuk följegyezve, hogy II. Sapor persa király a kazárok ellen hadjáratot vezet. Ha az agathirsek és a kazárok azonosak, akkor a következő nyom az volna, mikor Atilla leveri lázadásukat s Ellák fiát küldi Onogézius nevű főemberével rendbeszedésükre és királyukul. A fenti esetben rájuk vonatkoznék a 456. év körüli bizánci följegyzés, hogy mikor az avarok kiűzik lakóhelyükről a szabirokat s ezek kiszorítják tanyájukról az onugur, szarugur és ugur népeket, ezek megtámadták és legyőzték az akacirokat. 457-ből jegyezték föl, hogy a persa király pénzsegélyt kér a bizánci császártól, hogy a Kaspi kapu védelmét megerősíthesse. Az V. század harmadik negyedéből van egy följegyzésünk, amely minden valószínűség szerint a kazárokra

vonatkozik. Peros persa király, aki a turkesztáni népeket, mivel megtagadták az adót, haddal támadja meg, a hosszú hadjáratba belefáradva békét és szövetséget köt az itteni népekkel és Kun-khán királynak saját testvérét igéri oda nőül. Ehelyett azonban egy királyi fénnel felékesített más nőt küldött. Kun-khán mikor ezt megtudta, a nála levő persa főemberek egy részét megölette, másik részét pedig megcsonkítva visszaküldötte Peroshoz. Emiatt újra kitört közöttük a háború. 475-ben Peros persa király elől az eftaliták vezetése alatt lévő turkesztáni hadak visszavonulást színelnek s az üldöző persákat egy szűk, erdővel borított, hegyektől körülvevő völgybe csalják. Az egész hadsereg és királya fogollyá lett s csak a bizánci császár közbelépésére engedték szabadon, azon feltétel alatt, hogy a persa király az általuk tisztelt felkelő nap előtt imádattal borul le.

Az esküvel erősített béke csak addig tartott, amíg Peros hazakerült és összeszedhette seregeit. Bosszuért lángolva, újra megtámadja őket a következő évben. 30 fiát vitte magával a csatába, de most is pórul járt, új cselt vetettek neki. Egy helyen igen mély és széles árkokat ástak s ezt náddal, földdel, úgy befedték hogy nem látszott. Egy kisebb csapat megtámadja a persákat, de hamarosan megfutamodik s az árkok között meghagyott, de általuk jól ismert keskeny földnyelveken visszamenekült a főhadsereghez. Az utána rohanó persa hadsereg majdnem teljesen ezekbe az árkokba pusztult. Az eftaliták Persia urai lettek e csata következtében, melynek részesei voltak a kazárok is.

A VI. század elejéről találjuk fölírva, hogy khánjuk a Volgánál, a hegy felőli oldalon lakott, itt volt a Kaspi tenger közelében Balangiár nevű fényes székhelye.

Hatalma oly nagy volt, hogy 400.000 harccsal rendelkezett. Ugyanezen időben Persia trónján Kabat király ül. Kabat atyja életében hosszabb időt töltött a kazároknál, mint kezes. 501-ben trónralépésekor, testvére föl-lázad ellene, de a kazár segélyhadakkal sikerül levernie a lázadást. A kazár hadak elvonulása után újra kitör a lázadás, a királyt elfogják s egy várba csukják. Innen női ruhába öltözve sikerül a kazárokhöz menekülnie, akik nemcsak szívesen fogadták, hanem tekintélyes hadsereg élén Persiába nyomulva, újra visszahelyezték trónjára. A baráti viszonyt rövidesen ellenségeskedés váltja föl, amely csak hosszú harcok után vezetett békéhez. Kabád fia nőül vette a khán leányát, másfelől a persa király jogot kapott arra, hogy birodalma határain a lakosság védelmére kőfalat építhessen. A régi kaukázusi kaput is megújította s vasajtókkal zárta el. A kazárok segélynyújtása úgy látszik, nagyobb pénzösszeg fizetésével volt összekötve, mert Kabád ezt nem tudva fizetni, a bizánci följegyzések szerint 505-ben pénzkölcsönt kért a császártól. Ennek megtagadása lett aztán oka, hogy a két udvar között felbomlott a barátság. Ettől az időtől fogva a kazárok hol a persa, hol a bizánci udvarnak voltak szövetségesei. E szövetségi viszony közül legrészletesebben leírva a Heraklius császárral maradt reánk. Kr. u. 626-ban, mikor Heraklius északról akarja megtámadni a persákat, szövetezik a kazárokkal, akik Ziebel vezérlete alatt szétrombolják a kaukázusi kaput s hatalmas seregükkel Persiába törnek. Mikor a császár Ziebel 40.000 főnyi hadával találkozott, nagy lakomát rendezett tiszteletükre s a lakománál használt drága edényeket, megtoldva királyi palásttal, fülbevalókkal, gyöngyökkel és más

ékszerekkel, Ziebel és vezértársainak ajándékozta. A kazár hadak hazatérte után Ziebelt nemsokára megölték.

631-ről találjuk följegyezve, hogy Heraklius a khánnak igéri feleségül leányát, ha ez újra hatalmasan megsegíti az Arábiából előrontott szaracénok ellen. A császárlány már utban volt, amikor a kazár király meghalt s így a menyasszonyvivő küldöttség visszafordult. A kazárok ezután nemsokára szembekerülnek az Arabokkal, de nem bírnak velük. Ezek még fővárosukat is elfoglalják s úgy látszik, hogy az arab hódítások okozzák a hatalmas türk népszövetség felbomlását.

A kazárság e szerencsétlen háboruk után nyugatra nyomul. A Krim félsziget közelében lakó Batbajan bolgár fejedelmet megrohanják és leigázzák. Batbajan a hatalmas bolgár fejedelemnek, Krumnak volt az egyik fia. Másik fia, népével együtt, elmenekül, átköltözik a Dunán s 680. körül az avarok földjén, mint ezek alattvalója telepedik le. Állítólag az ő utóda lett volna a magyar honfoglaláskori Zalán bolgár fejedelem. Ezek az események szerzik meg a kazároknak új hazájukat, mely a Fekete tenger s a Don és Dnyeper vidékén terült el.

A kazár birodalom így közelebb kerülvén a görög császársághoz, a köztük való érintkezés is sűrűbbé változik. A följegyzések sűrűbbek. Mindenik megegyezik abban, hogy a kazár birodalom, melyet ettől fogva neveznek így, fényben és hatalomban az akkori világ legelsői közé tartozott. Ismételten látjuk, hogy segédhadakat adnak a császárnak s hogy a császárok a khánokat fioknak nevezik.

Új hazájukba érkezve, a kazárok leigázzák a körülöttük lakó szláv népeket, akikre vadbőrökből álló adót vetnek ki. Nemsokkal ezután a rokon palócokat is

leverik, akik kénytelenek minden ház után egy kétélű kardot fizetni adó fejében.

Béla király névtelen jegyzője említi, hogy a Tisza és a Szamos vidékén is kazárok laktak. A honfoglalás Ménmarótja lett volna a magyarországi kazárok uralkodója. A kazár birodalom keleti határán építik 833-ban Szarkel várát, a Don folyó torkolatvidékén, valószínűleg a magyarok ellen. E vár sokáig dacol mindenféle keletről jövő támadással.

A bizánci udvar stüllyedésére vall az, hogy a kazár nemzettel nem merészelt szembe szállni, sőt mindent elkövetett, hogy ezekkel békés barátságban élhessen. Kölcsönös házasságkötés rokonná tette az uralkodócsaládokat s többször volt a kazár khán udvara az üldözött római császárok menedékhelye. Bizáncban kazár szokásokat vettek föl, az udvari ünnepeken a kazár ruha lett a divat s a császári testőrség nemzeti ruhájukban pompázó kazárokból állott. Átel nevű kazár város hatalmas kőfallal volt körülveve s a khánnak és a gazdagbáknak házai kőből valának. Ezen kívül még sok agyagból készült épület is volt a városban, a kazár lakosság nagy része azonban csucsos nemezsátorban lakott.

685-ről találjuk följegyezve, hogy a kazárok betörnek a kaukázus vidékére, ahol Ibériát, Albániát és Örményországot földulják, a két ország uralkodóját az ütközetben megölik s nagy zsákmánnyal térnek hazájukba.

702-ben Jusztinián, aki Chersonba volt száműzve, az ittlakó görögöktől életét féltve, a kazárok Doros nevű várába menekül. Buzir khán nemcsak szívesen fogadja, hanem testvérét, Theodórárt is nőül adja hozzá. Mikor Tibériusz császár erről értesült, nagy ajándékokkal meg-

vesztegetett két főembert, hogy Jusztiniánt akár élve, akár halva, szolgáltatassák a kezéhez. A dolog kitudódott, Jusztinián megöleti a két bérencet s nejét visszaküldve a kazár khánhoz, a bolgár fejedelemhez menekül. Ennek a segítségével szerzi vissza trónját. Azután nejeért küld, akit aztán kisfiával együtt Konstantinápolyba szállítanak. Jusztiniánt győztes vetélytársa fiával együtt megölette. 712-ben ismét a Kaukázusban találjuk a kazár csapatokat, melyek óriási zsákmánnyal térnek haza. E miatt az arabokkal újra háboruba keverednek. 728-ban a khán fia tönkreveri az arabok seregét. A következő évben azonban nagy arab sereg nyomul a kazár földre s visszahadja a kölcsönt. 731-ben Konstantin császár fia és a kazár khán leánya házasságot kötnek. A kazár királylány a kereszttségben Iréne nevet nyer. Irénének és Konstantinnak fia született, akit Kazár Leónak neveztek a görögök. Teljes lélekkel gyűlölte a görög vallást.

820-ban a II. Mihály császár elleni lázadásban kazár csapatok is résztvettek. A kazár birodalom a IX. században állott hatalma tetőpontján. Nestor orosz krónikás arról ad hírt, hogy 855-ben a Konstantinápoly ellen vonult Aszkold szláv csapataiban kazárok is voltak.

Cazvini arab író, aki a XIII. században élt, érdekes feljegyzést tett a kazárokról. Voltak fürdőik, nagy vásáros helyeik s kereskedelmi cikkeiket az egész Volga völgyében széthordozták. Királyuk igen nagy tekintélyel bírt s ezt mindig a nemzet legelőkelőbbjeiből választják. Címe belek, vagy nagykhán. Megválasztása után székbe ültek, kilencszer kelet felé fordítják s az országnagyok és a nép ujjongása között a tabornban körülhordozzák. Négy hónaponként csak egyszer lovagol s ekkor is

seregétől nagy távolságban. Ha valaki meglátja, földre borul s így marad, amíg a király mellette el nem megy. Azokat, akik a csatában megszaladnak, meg szokta öletni, családjaikat pedig elajándékozta. Azt is megemlíti, hogy a királyt, ha 40 évét meghaladta, leteszik, vagy megölik, mivel úgy tartják, hogy elméje ekkor már meggyengül. A főhatalom nem a nagykhánnak, hanem helyettesének van a kezében, mert ez a hadsereg fővezére s az ország kormányzója. Ő szabja meg a meghódított fejedelmek adóját is. A kazár nemzetségeknek külön birájuk van. Ezek viszálykodásába a nagykhán nem avatkozhatik bele.

A kazárok egyrésze földmivelő volt, a másik része pedig kereskedő. Mint kereskedők a legügyesebbek közé tartoztak. Ezen az úton szerezték nagy vagyonukat. Csodálatos, hogy általuk vert pénzt eddig még nem találtak. Az elgazdagodott nemzet lassankint felhagy régi harcos életével és hatalmas zsoldos sereget tart a muzulmán hitre térített rokonépekből. A zsoldos had éppen ezekkel szemben volt megbizhatatlan.

Gardezi arab író ezt írja: „A kazárok tartományában szántóföldek és sok kert találtak. Ez a föld az életnek sok kényelmét nyújtja, miért is nagy számmal vannak és jó viaszkot visznek innen ki.“ Ibn Haukal elmondja, hogy a kazárok liszttel, mézzel, viasszal, bársonnyal s vidra és másféle állatok bőrével kereskednek. Kincstáruk jövedelmi forrásai azokból a vámokból és a kereskedők tizedeiből állanak, amelyek a szárazföldi, tengeri és folyami útvonalakra megállapítottak. Masudi pedig arról ír, hogy a kazároknak nagyon sok hajójuk van. Újabb történetírók megállapítása szerint, a kazárok birodalma kulturális színvonalával, virágzó föld-

mívelésével, de különösen kereskedelmével, kiválik a többi török birodalmak közül.

Érdekesek a vallási állapotok. A khagán és az előkelők egyrésze zsidó vallású volt. Zsidó hitre térésükről József kazár királynak Csazdai spanyolországi zsidó miniszterhez írt levele beszél. Ez a levél különben sok érdekes dolgot tartalmaz az ország történetére és egyéb állapotára vonatkozólag is. Voltak a kazárok között keresztények is, ezenkívül mohamedánok igen nagy számban, ám az ősi sámánkodó vallás is élt közöttük. A VII. század végén járnak az első keresztény térítők a kazárok között. A zsidó vallásra térés azonban csak 800 körül történik. Ibn Haukál leírja, hogy a kazárok egyik nagy városában, Szemenderben mecsetek, keresztény templomok és zsinagógák voltak. A vallásokkal karöltve jöttek az írások is. A zsidó vallásu a hébert, a mohamedán az arabot, a kereszténység pedig a görög írást hozza közéjük. Ősi nemzeti írásuk az ujjur török írás volt. Arról is majdnem egykoru feljegyzésünk van, hogy a kazárok között ősmert a 22 betűből álló rum-rus (orosz-cirill) írás. Dacára annak, hogy mind az őtfajta írás meglételéről és használatáról egykoru történeti följegyzéseink vannak, a kazároktól egyetlen egy írott emlék sem maradt reánk.

A hatalmas kazár birodalom romlását úgy látszik belviszályok indították meg. Ennek a belviszálynak volt a kövekezménye, hogy a törzsszervezetből kiváltak a hosszú időn át hozzájuk tartozó magyarok. Még nagyobbá tette a gyengülést, hogy a magyarokkal együtt a kazárság három törzse, akiket kabaroknak neveztek, szintén elvált s a magyarokhoz csatlakozott. A görög források által említett három kabar nemzetség helyett

Anonymus hét kun törzset csatlakoztatott a magyarokhoz. Ezeknek még neveit is részletesen felsorolja. A mai Magyarország területén lévő kazárok is, Ménmarót leverése után, a magyarok hatalma alá kerülnek. Mindez már elég volt arra, hogy Kazária nagyhatalmi állását megrendítse. A bomlás megindítója a zsidó vallás elterjedése volt. Mikor Herakleus konstantinápolyi császár az összes birodalomban levő idegeneket és zsidókat erőszakkal megakartá kereszteltetni, a zsidók az egész birodalomból óriási tömegekben menekültek a hatalmas, zsidóvallású kazár király védelme alá, ahol szíves fogadtatásra találtak. E zsidó beáramlás eredménye nem lehetett más, mint a romlás. Az élelmes fajta itt is befurakodott minden vezető állásba s annyira otthon érezte magát, hogy még vallási üldözésekbe is fogott. Így természetesen, hogy az izlamot követők épp úgy békétlenkedtek, mint az ősi sámán hitvallói. Főleg ez okozta a magyarok elvonulását, akik sajnos, itt is nagy veszteséget szenvedtek. Mikor Ural vidéki őshazájukból a Kaukázus mellé húzódnak, nagy tömegük otthon marad az Uralnál. Még a tatárjárás előtt itt megtalálta őket Julián barát. A főnt említett második szétváláskor a magyarság három vagy négy törzse visszafordul keletnek s Persiában telepedik le, ahol idővel teljesen nyomuk vesz. A legújabb kutatások szerint Törökország és Persia határán van egy nomádkodó madsar nevű török törzs, mely nagyon régi török dialektust beszél s a török adószedők elől Persiába, a persa adószedők elől Törökországba telepíti át sátorait. A róluk szóló leírás kiemeli, hogy asszonyaik rendkívül szépek, férfiai erős, bátor emberek, akiknek családi élete föltétlenül tiszta. Mindig csak egyneűiek s az asszonyok és

a férfiak egyenlő jogúak. Részletes kikutatásuk még eddig nem történt meg.

A kazár birodalom romlását a meggazdagodással járó elkényelmesedés, az edző hadiélet megszűnése s a drága és megbizhatatlan zsoldos hadsereg csak elősegítette. Pedig éppen ezen időben igazán szükségük lett volna erős és bátor harcosaikra, mert keletről más törökös törzsek nyomása indult meg ellenük, északról pedig már a nemzette tömörült és hatalomra jutott szlávsággal kellett élel-halál harcot vívniok. Ezt pedig zsoldos sereg sohasem csinálja. Hanyatlásuk kora még eddig homályban van. Okleveles megemlékezés róluk utóljára IV. Ince pápa egyik rendeletében 1253-ban történik.

A kazárok nyelvéről reánk maradt tudósítások egymásnak ellentmondanak. Ennek oka az, hogy a kazár birodalom nem volt egynyelvű ország. Ibn Fadlan azt mondja, hogy a kazárok nyelve különbözik a törökökétől és a persákétól és semmi más népnek a nyelve nem egyezik velük. Ibn Haukál ezt azzal toldja meg, hogy „az *igazi* kazárok nyelve különbözik a törökökétől és persákétól.“ Más arab források azt mondják, hogy a bolgárok nyelve olyan, mint a kazároké. Ha ezeket a tudósításokat bonckés alá vesszük, nem érthetjük más-képpen, minthogy a kazároknál volt egy olyan használatban levő nyelv, amely nem hasonlított a források írói által említett egyik nyelvhez sem. (Ez valószínű a magyar volt.) Beszélték a bolgár nyelvet, hiszen a bolgárok közül számos törzs volt alárendeltjük. Valószínű, hogy ebben az időben a türk és bolgár nyelv még nem tért annyira el egymástól, hogy kölcsönösen meg ne értették volna egymást. A törzsszövetségben több türk

és szabir törzs is volt. Ez a két nyelv valószínűleg nem különbözött egymástól, csak a törzsnevek miatt kapott külön nevet. Ezenkívül lehettek és voltak idegen fajú népek is hódoltsági viszonyban a kazárokkal s így a birodalom népeinek egyrésze több más különféle nyelvet is beszélt.

A kazárokról láttuk, hogy a szabirokkal egy népet alkottak. A kazárok mellett és helyett bessenyő és kun fajú népeket láttunk Európába nyomulni. Úgy a kazárok, mint a besenyők és kunok beletartoztak abba a türk birodalomba, amely az avarokat is levverte. Láttuk, hogy ezek a törkök harcolnak a persákkal. Láttuk, hogy ez a hatalmas türk birodalom valamely ok miatt megbomlik s törzsekre szakad. Az elszakadt törzsek aztán egymás után nyomulnak Európa felé. Bizonyos, hogy ezeknek nagyrésze közös nyelvet beszélt, amely talán csak tájszólási eltéréseket mutatott, olyat, mint ma a Turkesztánban és környékén élő török népek, úgynevezett köztörök nyelve. A mai közfelfogás azt tartja, hogy a palócság a kabarok utóda.

A kazárok történetének kikutatását a magyar tudományosság elhanyagolta. Pedig éppen nekünk lett volna elsőrangú érdekünk ennek tisztázása, hiszen hosszú időn keresztül együtt éltünk velük, magyar vértünk igen nagy százaléka kabar maradvány. A magyar történelírásnak ez a mulasztása megbosszúlta magát. Egyik osztrák történelíró hatalmas munkát írt a kazárokról, amelynek végén gyönyörűleg megállapítja, hogy a kazárok zsidók voltak s így a magyarságba is nagy mennyiségű zsidó vér szorult. Hogy ez mennyire tarthatatlan felfogás, mutatja az, hogy a magyarság és a velejött kabar törzsek éppen a zsidó vallás és a zsidó

e nyomás miatt lázadtak föl s emiatt szakadtak el a törzsszövetségtől.

7. A besenyők.

A besenyő nép nevét még középkorai történelmi könyveinkben is megtaláljuk. Ők voltak az a nép, amely a magyarságot egyre nyugatabbra szorította s ujjb hazáiban is nyomon követte. Nevük a nyugati forrásokban igen különféle formákban jön elő, melyeknek főbb alakjai pacinák, pecsenyég, bisszéni, magyarul besenyő. E nép részét képezte a már többször említett ázsiai nagy turk birodalomnak. A mai megállapítások szerint nyelvük is ugyanaz volt. Nevük a történelemben gyakran előfordul, talán már a Kr. u. II. századtól kezdődőleg. Biztos nyomaink csak a nagy turk birodalom bomlása idejétől kezdődőleg vannak róluk. A szétvált törzsek mozgását úgy látjuk, hogy a besenyőket a velük testvér s valószínűleg egy nyelvű kun nép szorította. A kunoktól üzött besenyők így lettek a magyarság üldözöivé. A bizánci Kommen Anna azt írja, hogy a besenyők és a kománok egy nyelvűek. (XII. századi feljegyzés) Arab források szerint első biztos lakhelyük a Volga és az Ural folyók közé esik. Innen űzik ki a kunok, ők pedig Lebediából űzik ki a magyarokat.

A bolgárokkal szövetségbe bosszúló hadjáratot vezetnek a magyarok ellen azért, mert Levente, Árpád fia, a görög császár szövetségében három izben is megverte a bolgár Simeon khánt. Ez a bosszúló hadjárat bírja aztán rá a magyarokat, hogy etelközi elpusztított hazájukat elhagyva, mai hazánk területére jöjjenek. Biborban született Konstantinus szerint 8 törzsük volt, melyek közül a három legerősebbet Kangarnak nevezték vitésége

miatt. A trónöröklés rendje szerint az uralkodót unokaöccse követi a trónon. Életmódjuk hasonló a többi török népekéhez, zsákmányoló hadikalandók. Fegyverzetük is azonos, de közelharcban nagy ügyességgel használták a dárdát is. A férfiak és nők öltözete egyenlő volt. Lakásaik a sátrak mellett nagy, bőrrel bevont, fedeles szekerekből állottak, melyeket rendszeren körbe állítottak, egymással összekötözték, kívülről pedig árkot hánytak körülötte. Ezzel biztosították magukat a meglepetésektől. Visszavonulás esetén igazi várként szerepeltek e táborok.

886-ról azt találjuk följegyezve, hogy a kunok és a kazarak szövetséget kötnek s így a besenyőket két tíz közé szorítva, kiűzik hazájukból. 887-ben már Lebediában vannak. Az orosz följegyzések szerint 915-ben törnek be először Oroszországba. Ettől fogva a kunokkal együtt a XII. század végéig ostorai az orosz birodalomnak s a körülötte levő országoknak. Csak a tatárjárás tör meg hatalmukat. A nemzet egy része a magyarokba olvad. Már a fejedelmek korában a Fertő-tó vidékére besenyő törzseket telepítenek le határökök. Hogy az ország egyéb részeiben is voltak besenyő telepek, azt az okleveleken kívül a 300 körüli besenyő helységnév igazolja. A latin okmányokban szagitáriusoknak (nyilas) nevezik őket, akiknek megvoltak a maguk kiváltságai. E besenyő telepek egyrésze nem önkényes telepedés, hanem telepítés. Hazánk területén is sok bajt okoznak, betöréseikkel sokat pusztítanak. Igen sokszor azonban vereséget szenvednek, amikor is az elfogottakat letelepítik az ország különböző részein. Ez annál könnyebben ment, mert a besenyők és kunok a háborúba vonuláskor családjukat is magukkal vitték szekereikben. Főbb